Sorundabygd

– om miljöer och människor i Sorunda socken

Nr 63

Kalk, kultur och natur i Stora Vika

av Göran Palmqvist och Tore Söderqvist

Särutgåva för Nynäshamns Naturskyddsförening

Sorunda Hembygdsförening och Sorunda Hemslöjdsvänner

Kalk, kultur och natur i Stora Vika

av Tore Söderqvist och Göran Palmqvist

Visste du att i Stora Vika i Sorunda finns en ”hotspot” för fjärilar? Sådana områden har en ovanligt hög rikedom på fjärilar. Den heta fläck som finns i Stora Vika är en av Stockholms läns mest artrika och värdefulla fjärilslokaler. Detta nämndes av en av författarna i en artikel i Sorundabygd nr 61 om hur blommor berättar om bygden. Nu ska vi berätta mer om vad som finns att upptäcka just i Stora Vika, som inte bara är rikt på fjärilar. Här finns sedan 2007 en natur- och kulturstig med informationsskyltar som berättar om traktens fornhistoria, moderna historia och särpräglade natur. Så följ med och låt oss göra några nedslag längs stigen.

Stigen startar nära landsvägen där en jättelik del av en av den nedlagda cementfabrikens roterugnar finns uppställd som ett monument. Härifrån skymtar konturerna av fabriken, som var i drift 1949-1981. I den fanns två roterugnar i vilken cementen producerades. Efter en kort promenad passerar vi två dammar. Här brukar spår av bävrar synas i form av fällda träd. En kort tid på våren är dammarna parningslokal för paddor och grodor. Vi korsar landsvägen och går in i skogen igen.

Kalkstenen ger speciella förutsättningar

Nu närmar vi oss det som till stor del har format Stora Vikas natur och moderna historia, nämligen kalkstensbergen. Kalkstenen var råvaran till cementfabriken och därmed själva upphovet till Stora Vika som ett brukssamhälle. Stigen går snart brant uppför, och strax går det att titta ut över det spektakulära och delvis vattenfyllda kalkstensbrott varifrån råvaran togs. Runt brottet finns ställvis hällmarker och gles tallskog som för tankarna till hur det ser ut på Gotland.

Ändå är kalkstenen i Stora Vika inte av samma slag som den gotländska kalkstenen. Den synliga kalkstenen på Gotland härstammar från silurtiden för ca 400 miljoner år sedan och är en sedimentär bergart bildad av rester av snäckor, koraller och andra organismer. Kalkstenen i Stora Vika är däremot lika gammal som urberget, dvs. ca 1900 miljoner år, och kallas därför ofta för urkalksten. Den skapades genom att vulkanisk aktivitet skapade så högt tryck och hög temperatur att karbonater omvandlades till den kalksten i form av marmor som vi nu ser i Stora Vika. Samma slags urkalksten finns fläckvis på andra håll på och runt Södertörn, t.ex. på öarna Karta, Oaxen och Utö.

Här vid roterugnsdelen vid landsvägen startar natur- och kulturstigen. Foto: Kristina Laitinen.

Tillsammans med tunt jordtäcke och stor solinstrålning skapar kalkstenen förutsättningar för en speciell växtlighet och djurliv. Redan vid den här delen av stigen kan du ha sett t.ex. kungsmynta (Origanum vulgare), vit fetknopp (Sedum album), kärleksört (Sedum telephium), käringtand (Lotus corniculatus) och getväppling (Anthyllis vulneraria). Och i en klippas springor kanske du såg täta tuvor av svartbräken (Asplenium trichomanes)? De tillhör de växter som bidrar till att göra Stora Vika till en ”hotspot”för fjärilar. Här i området finns en stor mängd intressanta fjärilsarter inklusive 25 arter som är så pass hotade att de finns med på den så kallade rödlistan.

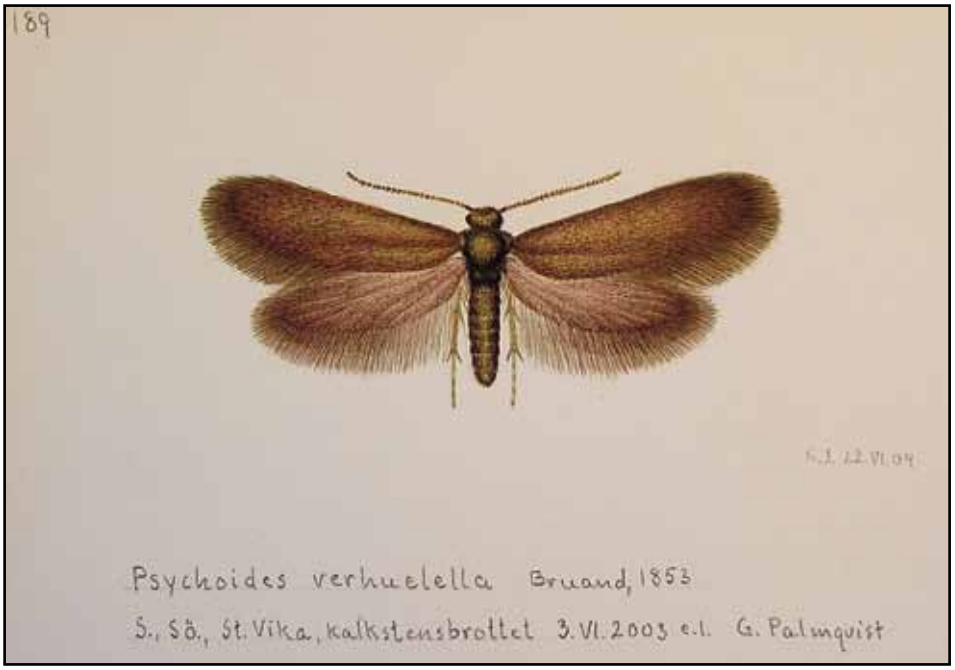
Fjärilar och växter hänger ihop

Fjärilars liv består som bekant av fyra stadier: Ägg, larv, puppa och imago (fullbildad). Fullbildade fjärilar behöver nektar som föda från blommande örter. Men dessutom är fjärilsarter ofta hårt knutna till vissa växter på så sätt att en viss arts larver behöver en viss växt som värdväxt, som larven äter av. Kungsmyntan är t.ex. värdväxt för flera ovanliga arter som kungsmyntefjädermott (Merrifieldia baliodactylus), myntesäckmal (Coleophora albitarsella) och kungsmyntefodersäckmal (Thiotricha subocelllea). Svartbräken är ett annat exempel. Den är värdväxt för en mycket speciell fjärilsart i Stora Vika, nämligen svartbräkenmal (Psychoides verhuella). Den är endast påträffad på 8 platser i hela landet.

Den art som annars väcker störst uppmärksamhet i Stora Vika är nog apollofjärilen (Parnassius apollo) som ibland svävande kan ses flyga över kalkhällarna mellan midsommar och mitten av augusti. Den har

Den lilla (5-25 cm) ormbunken svartbräken. Foto: Kristina Laitinen.

Svartbräkenmal är knuten till svartbräken. Målad av Roland Johansson efter ett exemplar från Stora Vika. Källa: Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Fjärilar: Käkmalar-säckspinnare. Lepidoptera:Micropterigidae-Psychidae. ArtDatabanken SLU, Uppsala, 2008.

Utsikt över kalkstensbrottet. En speciell miljö som förhoppningsvis kan få användning i samklang med natur och kultur. Foto: Kristina Laitinen.

kärleksört och vit fetknopp som värdväxter. Bland övriga dagflygande fjärilar kan nämnas mindre blåvinge (Cupido minimus) och klöverblåvinge (Glaucopsyche alexis) som lever på olika ärtväxter, t.ex. getväppling. De flyger båda framför allt i juni.

Här uppe där det planade ut är marken ganska öppen. Så behöver det vara – om markerna växer igen drabbas de växter som fjärilarna behöver som värd- och nektarater. Flygbilder över området visar att cementindustriverksamheten med brytningen av kalksten bidrog till att hålla markerna öppna, men sedan skedde en igenväxning, både på grund av medveten plantering av skog och av spontan tillväxt av björk och tall. Sedan mitten av 00-talet har därför röjningar skett genom samarbete mellan kommunen, Nynäshamns Naturskyddsförening och markägaren.

Överlag tenderar sådan naturvård att vara mer behövlig nuförtiden. En anledning är det nedfall av kväve som sker genom nederbörden på grund av utsläpp av kväveoxider från trafiken och förbränningsanläggningar. Detta orsakar en gödningseffekt som missgynnar konkurrenskänsliga växter såsom getväppling. Kvävenedfallet ger även en försurande effekt, vilket är en möjlig förklaring till varför utbredningen av apollofjäril i länet har minskat kraftigt under de senaste decennierna och blivit begränsad till platser med kalksten. Apollofjärilens larver har visats vara känsliga för koncentrationen av kadmium i värdväxterna. Surt regn leder till att kadmium som annars finns bundet till jorden frigörs. Kalk i marken motverkar denna process.

Fyndrika marker

Nu promenerar vi vidare! Vägkanterna måste också hållas fria från sly, så att det blir gott om blommande örter. Då blir vägen en attraktiv korridor även för fjärilarna. Snart kommer en kurva som är stigens nordligaste punkt. Här brukar det passa bra att ta en paus. Kanske vill du även se utsikten från fornborgen som finns på berget ovanför stigen.

Promenaden tillbaka går längs brottets östra sida. Går du här under högsommaren ser du snart rikligt med den i Sörmland annars mycket sällsynta orkidén purpurknipprot (Epipactis atrorubens). Tryck näsan mot dess blommor och du känner en svag vaniljdoft. På våren är det snarare doften av liljekonvaljer (Convallaria majalis) som sprider sig längs stigen. På skyltarna här läser du om fina arkeologiska fynd från de stenåldersboplatser som har hittats i Stora Vika, bland annat just där stigen passerar.
Snart kan du göra en avstickare upp till en skog som har röjts för fjärilarnas skull. Tack vare detta har mattor av kattfot (Antennaria dioica) kunnat bre ut sig, så trampa försiktigt.Kattfoten är en konkurrenskänslig art som försvinner på många håll på grund av igenväxning. Kattfotfjädermottet (Platyptilia tesseradactyla) och leverplattmal (Levipalpus hepateriella) är två sällsynta fjärilsarter som finns här och som är knutna till kattfot.

Nu kan vi gå tillbaka till stigen igen, och följa den längs fältets kant. Landsvägen är inte långt borta, och här över fälten är det förresten inte ovanligt att apollofjärilen håller till. Snart är vi tillbaka till startpunkten. Hoppas att du blev sugen att ta promenaden på riktigt också! Då kan du läsa mycket mer på informationstavlorna om naturen och Stora Vikas historia. Din blick kommer att bli tränad att se mer av sådant som är osynligt för de flesta: Att skärvan på

marken kanske är från en stenålderskruka; att öppna marker gynnar vit fetknopp och kärleksört och nektarväxter att det är därför som du – om du hade tur – fick se apollofjärilen segla fram. Och att naturen är full av känsliga samband. Det är allas vårt ansvar att respektera och vårda dem.

Apollofjäril på kungsmynta. Foto: Göran Palmqvist.

Klöverblåvinge. Foto: Göran Palmqvist.

Att läsa mer

Engqvist Maliniemi, A., 2008. Fjärilarnas marker i Stora Vika. Effekter av naturvårdsåtgärder på kalkhällmarker – en inledande studie. Examensarbete i biogeovetenskap, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.

Gärdenfors, U. (red.), 2010. Rödlistade arter i Sverige 2010. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Landin, M., Palmqvist, G., Svedman, G., Söderqvist, T., Herzog, L., 2007. Fjärilarnas marker i Stora Vika: En vandring runt kalkstensbrottet i Stora Vika med djur, natur och historia. Häfte tryckt av Nynäshamns kommun.

Palmqvist, G., 2008. Fjärilsfaunan i Stora Vika i Nynäshamns kommun. Rapport till Nynäshamns Naturskyddsförening.

Palmqvist, G., 2010. Uppdaterad ”rödlista” enligt Rödlistade arter i Sverige 2010 för fjärilsarter i Stora Vika som en komplettering till inventeringen Fjärilsfaunan i Stora Vika i Nynäshamns kommun 2008. Rapport till Nynäshamns kommun och Nynäshamns Naturskyddsförening.

Reisner, G., 2011. Minskad utbredning av apollofjäril, Parnassius apollo, i södra Stockholms län – en studie av möjliga faktorer utifrån artens habitatkrav. Kandidatuppsats, Institutionen för livsvetenskaper, Södertörns högskola.

Rosander, L. (red.), 2010. Cement. Stora Vika – industriort i folkhemmet. Stockholms läns museum.